

HUMANISTIČKI KRUGOVI KAO ČIMBENICI NACIONALNE I EUROPSKE DUHOVNE INTEGRACIJE

Nikica Kolumbić

U hrvatskoj se književnoj znanosti pri obilježavanju nekih osobitosti književnih i kulturnih sredina u doba humanizma i renesanse gotovo neizbježno pojavljuje i naziv *književni krug*. Taj je naziv jače definiran uz prostorno-geografski pojam, vezan obično za neku gradsku ili regionalnu sredinu, dok mu je vremensko određenje rastezljivo, ponekad uže, ponekad šire, što je vidljivo tek iz konteksta u svakoj pojedinoj prilici.

S obzirom na značenje riječi *krug*, koja na figurativnoj razini označuje »grupu ljudi združenih kakvim vezama i interesima«, ili pak »profesionalnu zajednicu ljudi«¹, čini se da je to i najsretniji naziv za značenje u kojem se od danas upotrebljava, jer zadovoljava višeznačan i nedovoljno preciziran pojam. Treba svakako naglasiti da se termin i pojam »humanistički ili renesansni književni krug« pojavio tek u radovima iz književne znanosti, to jest da ga nisu uveli ni nazvali a ni definirali oni koje mi danas spominjemo kao njihove pripadnike. Unatoč tome termin je u suvremenim istraživanjima nezaobilazan, posebno kad se njime žele istaći raznolike osobitosti jedne kulturne i književne sredine humanističko-renesansnog razdoblja. U novije vrijeme proširuje se i na ostala vremena (npr. spominje se ozaljski književni i jezični krug)², a vezuje se i za suvremene organizirane aktivnosti u pojedinim sredinama.

U prikazima književnog razvoja »krug« često označuje skupinu pjes-

nika jednog, obično gradskog središta, koje se odlikuje jačim i izravnijim međusobnim književnim i kulturnim vezama, a nerijetko se tim nazivom obilježuju i obuhvaćaju svi pripadnici jedne takve sredine u dužem vremenskom rasponu, od 15. pa čak do 17. stoljeća. Upravo tako višeznačna i proizvoljna upotreba pokazuje kako humanistički ili renesansni krug ne predstavlja neku organiziranu, kompaktnu i jednovremenu skupinu s čvrsto zacrtanim programom i određenim sistemom rada, ali u isto vrijeme moramo pretpostaviti da se taj naziv nije prihvatio i afirmirao bez razloga. On se nametnuo prije svega kao mogućnost da se označi raznolikost i specifično bogatstvo hrvatske književnosti jednog razdoblja. Dakle, humanistički i renesansni krug označuje ponajviše spontano okupljanje pjesnika i drugih intelektualnih djelatnika jedne sredine (naime »knjižnika i razumnika«, kako bi rekao Petar Hektorović), čiji pripadnici gaje prisniju međusobnu povezanost bilo druženjem, razmjenom pisama i pohvala, razmjenom pjesničkih iskustava i sl.

Nije ništa neobično što se taj termin nametnuo i Kruni Krstiću kad je pisao veliki sintetički prilog o humanizmu kod Južnih Slavena za Enciklopediju Jugoslavije.³ Ali i on ga upotrebljava u užem i u širem značenju: na mjestima kao središte i mjesto istovremenog okupljanja, a ponekad kao skup pripadnika jedne kulturne sredine u dužem vremenskom rasponu. Tako na primjer ističe zadarski humanistički krug oko opata Petra Kršave početkom 15. stoljeća, u okviru opatije Sv. Krševana, zatim krug oko opata Verniera sredinom stoljeća te krajem stoljeća krug oko ninskog biskupa Jurja Divnića. Krstić spominje i pripadnike »širokog humanističkog kruga koji se okupljaju oko Marulića«, zatim navodi kako se »prve znatne manifestacije humanizma na hrvatskom sjeveru ne mogu odvojiti od tzv. Korvinova kruga«, ili kako se za »Matije Korvina sakuplja oko ugarskog dvora velik broj književnika, učenjaka, filozofa-teologa i umjetnika iz svih krajeva Hrvatske«. Ali pod nazivom *krug* Krstić u isto vrijeme obuhvaća i pripadnike pojedinih gradskih sredina u nekoliko generacija, koje među sobom nisu mogle imati nikakvih izravnijih veza. Tako na primjer kaže da »šibenskom krugu pripada čitav niz imena« od Šižgorića u 15. stoljeću do Zavorovića krajem 16. stoljeća. U definiranju termina *književni krug* ili *humanistički krug* Krstić je ponekad određeniji, kad piše kako u nekima od tih žarišta (mислеći na razvijene gradove) »nastaje oko neke istaknutije ličnosti, škole, kurije i sl., intimno povezan krug, čiji se članovi i onda kad napuste rodni kraj lako prepoznaju po naglašenom lokalnom patriotizmu.«⁴ Naravno, sve to još

nema obrise onoga kruga koji se krajem 15. stoljeća okupljao u Rimu na Kvirinalu oko Pomponija Leta, a koji se zbog organiziranog rada nazivao akademijom. Za upoznavanje života naših *krugova*, njihova stvarnog funkcioniranja, nemamo nekih bližih i konkretnijih potvrda. O tome donajemo većinom posrednim putem, preko pjesničkih poslanica i pisma, ali to nam može poslužiti više kao pretpostavka nego kao utvrđena činjenica. Zato i Krstić, kad želi istaći užu intimnu povezanost radije upotrebljava naziv *humanistička žarišta*.

Još jače od Krstića razvio je taj aspekt književnih krugova u svojem dijelu Povijesti hrvatske književnosti Marin Franičević.⁵ Ali i kod njega termin ima jednako slobodnu i višeznačnu upotrebu. Na jednom mjestu kaže: »Maruliću i ostalim književnicima splitskog kruga prethodila je relativno široka pismenost i razvijena religiozna književnost već oblikovana izraza«,⁶ pri čemu se može zamisliti samo krug ljudi okupljenih istovremeno u jednom središtu. U istom se značenju može shvatiti i misao kad za Zadar kaže kako se već »u drugoj polovini 14. st. okuplja krug sakupljača i prepisivača starih kodeksa« ili: »Taj će se krug u drugoj polovini stoljeća okupiti oko opata sv. Krševana« te: »krajem stoljeća zadarske latíniste okuplja Šibenčanin Juraj Divnić«. Sve se to odnosi na književni krug kao okupljalište pojedinaca združenih oko istih intelektualnih zadataka, sa sličnim gledištima pa i u vremenskom kontinuitetu od nekoliko generacija. Na drugom mjestu Franičević još jasnije proširuje značenje *kruga* po vremenskoj vertikali, pa pod naslovom »Ostali pisci splitskog i šibenskog kruga« svrstava u jednu skupinu sve Splićane — od Bernardina Splićanina s kraja 15. do Aleksandra Komulovića na početku 17. stoljeća. Kod njega tako i trogirski krug obuhvaća ljude od Petra Cipika s početka 15. st. do Ivana Luciusa u 17. stoljeću; šibenski od Jurja Šižgorića u drugoj polovici 15. st. do Petra Divnića i Tomka Mrnavića u 17. stoljeću, a hvarski od Vinka Pribojevića s početkom 16. st. do Marina Gazarovića i Ivana Biundovića na početku 17. stoljeća, pri čemu ovaj potonji nije ni djelovao u domovini.

Činjenica je da se termin književni ili humanistički *krug* već duže vrijeme nameće našim povjesničarima književnosti, ali je isto tako činjenica da on mora zadovoljiti dva značenja — uže i šire. S jedne strane označuje skupinu obrazovanih ljudi jedne sredine koji su se okupljali i družili zbog srodnosti duhovnih interesa i radi izmjene misli i književnih iskustava. S druge strane pod tim su terminom obuhvaćeni svi pisci, bilo hrvatski bilo latinski, koji su pripadali istoj sredini, koji su u njoj

djelovali, smjenjujući se u više generacija, u dužem vremenskom raspo-
nu.

Pišući svoju opsežnu monografiju o hrvatskoj renesansnoj književ-
nosti? Marin Franičević je osjetio potrebu da se pozabavi i značenjem
termina *književni krug*, te da ga svede na uže ili na jedno semantičko po-
lje, na određenije značenje. On je svjestan da nam situacija hrvatske
književnosti 15. i 16. stoljeća sugerira regionalnu podjelu, jer je književ-
nost nastajala gotovo odvojeno, autonomno, unutar malih komuna, »ali
takva bi klasifikacija razbila cjelovitost jedne književnosti i prisiljava
nas da preskočimo mnogo toga što je zajedničko svima«. ⁸ Shvaćajući da
je razdioba na renesansne i humanističke krugove nužna radi klasifika-
cije, koja omogućuje valjano prikazivanje te bogate književne epohe,
Franičević nastoji izdvojiti najprije veća središta kojima je lako pridruži-
ti pripadnike manjih sredina, kao na primjer Trogirane Splitsanima.
Splitskom krugu, ali samo iz pragmatičkih razloga, pridružuje i Šibenik
s kojim, kako ističe, i »nema organske veze«. Isto tako upozorava na po-
teškoće pri definiranju nekakva zadarsko-šibenskog kruga. Franičević se
bavi i kronologijom pojavljivanja pojedinih krugova, a isto je tako svjes-
tan da ima mnogo pisaca, osobito latinista, koji zapravo ne pripadaju ni
jednom krugu. To ga i navodi na zaključak da klasifikacija po krugovima
ne rješava sve, da je to vrlo složen problem te kaže da »konačnog rješe-
nja nema, a otvorena pitanja mora svatko rješavati prema svojim shva-
ćanjima i zamislima«. ⁹

Bez obzira na to prihvaćamo li klasifikaciju po krugovima ili ne, sve
nas ipak vodi na to da samom terminu pokušamo dati što uže i odrede-
nije značenje, a to je da *krug* promatramo kao onu skupinu ljudi i poje-
dinaca koji su okupljeni oko zajedničkog intelektualnog interesa, oko iz-
mjene književnih iskustava, a s izravnijim međusobnim dodirima. Sve
ostale, vremenski i prostorno opsežnije skupine mogle bi predstavljati
stanovita *središta* ili *žarišta*, kako bi rekao Kruno Krstić.

Prema takvim bi kriterijima prvi hrvatski humanistički krug bio
onaj koji se na početku 15. stoljeća formirao oko Petra Kršave, opata za-
darskoga benediktinskog samostana Svetog Krševana. Tu se već na za-
jedničkom poslu, na otkrivanju i prepisivanju starih kodeksa i antičkih
natpisa, našao stanovit broj ljudi, među kojima se posebno istakao Juraj
Benja, ali i nekoliko drugih, a koji su u svoje kolo znali privući i huma-
niste iz drugih sredina, kao na primjer Trogiranina Petra Cipika i Talija-
na Ciriaca Pizzicollija, osnivača moderne epigrafike. ¹⁰ Dugo prijatelj-

stvo, uporan zajednički rad temeljni su uvjeti za život pravoga, djelatnog i poticajnog humanističkog kruga. Vjerojatno bi se tako mogla shvatiti i skupina imēnā kojima je sredinom 15. stoljeća Talijan i dubrovački kancelar Ivan Lovro Regin (Joannes Laurentius Reginus) posvećivao svoje latinske pjesme, a to je dubrovačka skupina koja se okupljala oko Vuka Bobaljevića.¹¹ Određenije obrise kruga s unaprijed smišljenim programom unapređenja kulture i umjetnosti predstavljaju ljudi raznih intelektualnih zanimanja, koje je na dvor u Budimu privukao kralj Matija Korvin.¹² Ali taj je krug ubrzo sigurno i prerastao okvire toga značenja i postao središte i žarište kulturnog života u tim krajevima hrvatsko-ugarskog kraljevstva. Za naše domaće prilike svakako značajniji i po mnogočemu izrazitiji bit će splitski krug koji se okupljao oko Marka Marulića krajem 15. i početkom 16. stoljeća. Moglo bi se tu nabrojiti društvo od deset do petnaest aktivnih i marljivih djelatnika s izravnim međusobnim dodirima, pri čemu se mogu spomenuti izmjene uglađenih pisama, poslanica i posveta, zajednički žar za otkrivanje starih rukopisa i natpisa, zajednička ljubav prema vrednotama baštine, što upravo tu skupinu čini posebno kompaktnom.¹³ Na zajednička okupljanja i raspravljanja, na aktivnije međusobne intelektualne odnose tipične za predodžbu pravoga humanističkog kruga upućuje Juraj Dragišić (Georgius Benignus) u čijoj knjizi »O naravi nebeskih duhova« (Firenca 1499) razgovaraju o tom predmetu mladi Dubrovčani, predstavnici poznatih plemićkih obitelji (Bunić, Gradić, Gundulić, Palmotić i drugi).¹⁴

Na žalost, kad se govori o hrvatskim humanističkim krugovima nema ni odgovarajućih dokumenata ni drugih izravnijih podataka koji bi svjedočili o smišljenim programima i povezanostima na nekom zajedničkom intelektualnom zadatku, o nekim ustaljenim oblicima rada i tome slično, a što postoji za neke krugove u Italiji i Francuskoj. U humanističkim se krugovima Europe formirala i institucija proglašenja ovjenčanog pjesnika kao rezultat njegovanja intelektualnog i umjetničkog natjecanja i poticanja individualnih kvaliteta, što se nije moglo ostvarivati unutar ograničenih i tradicionalnih metoda tadašnjeg školstva. Takvu je titulu na primjer stekao u Rimu mladi Dubrovčanin Ilija Crijević koji se u kasnijim svojim pjesmama rado sjećao tih rimskih dana, literarnih sastanaka i zajedničkih čitanja i izvođenja Plauta.

Moramo pretpostaviti da je formiranju humanističkih krugova i kod nas stanovit razlog bio u reakciji na oficijelno školstvo, u težnji da se stvore uvjeti za slobodnu izmjenu misli, za kreativniji pristup intelektu-

alnim problemima. Sve te okolnosti nameću i jedno drugo pitanje — naime, ako su naši humanistički i renesansni pisci temeljna poetska znanja primili u domaćim i stranim humanističkim školama, gdje su to oni mogli stjecati tako temeljita znanja i poetska iskustva za pisanje, ako ne savršenih, a ono svakako zrelih pjesničkih ostvarenja na narodnom jeziku? Može li se sve to svesti samo na neki individualan rad, bez minimalnog potrebnog organiziranog i kontinuiranog usvajanja, ili se pak domaća pjesnička riječ bogatog poetskog izraza u stanovitim obrazovanim krugovima njegovala i to pjesničkim vježbanjem te kritičkim ocjenama starijih i iskusnijih. Vjerojatno bi se iščitavanjem na toj razini, osobito prigodnih tekstova, mogle dobiti i neke pouzdanije pretpostavke. U tom bi se smislu mogao shvatiti i navod Dubrovčanina Damjana Beneše koji u pjesmi »Tužaljka u smrt pjesnika Ilije« (Crijevića) kaže: »Oviseći o njegovu mišljenju, svoja sam djela prosuđivao i nije me bilo stid da ih do tjeram po bilješkama koje je on označio.«¹⁵ V. Adamović je odlučniji u mišljenju da su u podučavanju djece na materinskom jeziku sudjelovali privatni učitelji, ali za to ima samo posredne podatke.¹⁶ Zbog toga, prije nego se obave potrebna istraživanja, i to ostaje otvoreno pitanje.

Doduše, čitajući Vinka Pribojevića, kad govori o književnom radu u Dalmaciji i kad 1525, samo godinu dana poslije Marulićeve smrti ističe tog splitskog pjesnika kao svijetlu luč, u njegovu tekstu nećemo naći pjesnike i učene ljude uopće svrstane po skupinama prema određenim sredinama.¹⁷ On ih uglavnom navodi kao pojedince, ali zato Petar Hektorović, mladi Marulićev suvremenik, tridesetak godina kasnije, stavlja Marulića iznad svih drugih »knjižnika« i »razumnika« upravo splitskog kruga: »Li Marul nad svima, za reći rič pravu, / najveću čast ima i diku i slavu« (Ribanje, 801-802).

Svakako, istraživanje prirode i života, organizacije rada te uloge književnih krugova u podizanju duhovne razine naših kulturnih sredina nije u našoj književnoj znanosti i kulturnoj povijesti još adekvatno ni započelo pa svi ti zadaci tek stoje pred nama. Ne bi nas u tome morali smetati do danas poznati samo škrti podaci, jer za njima tek treba tragati, a kriju se ponekad i u dosada poznatim, ali s tog aspekta neprimjereno iščitanim tekstovima. U tim se istraživanjima ne može mimoći svjedočanstvo već spomenutog Damjana Beneše kad u pjesmi »U smrt Jakova Bunića« kaže: »Ta ja sam jednom usred grada uz natjecanje mnogih čitao birane pjesničke teme . . .«¹⁸ Tu se već radi o novim navikama koje je poticala težnja za pjesničkim savršenstvom, o običajima da se javnim na-

stupom u vlastitoj zreloj sredini izoštruju kriteriji i stvara poticajna pjesnička klima. Naravno, pogodniji uvjeti za njegovanje takvih i drugih duhovnih vrednota bili su tamo gdje su postojale kompaktnije i povezanije grupe učenih ljudi.

Međutim, osim već navedenih vrijednosti, humanistički su krugovi, kao skupina obrazovanih istomišljenika, bili presudan čimbenik u razvijanju nacionalnog i internacionalnog duha. Novo, humanističko obrazovanje, zasnovano na obnovi antičkog svijeta, a pod utjecajem talijanskog zanimanja za rimsku baštinu, pokrenulo je ne samo pojedince nego i skupine u našim gradskim komunama da tragaju za duhom predaka, da otkrivaju njihove pisane i umjetničke ostatke, njihova hrabra djela, — jednom riječju rađao se i razvijao svojevrsan lokalpatriotizam. Ali već u začetku takva rada ti pojedinci kao pronosioci građanske svijesti razbijaju uske okvire gradskih zidina pa se interes tih neumornih tragača usmjeruje na širu zajednicu. Tako se rađa šire zasnovano rodoljublje — od hrvatskog i ilirskog u Šižgorića do slavenskog u Pribojevića. U svim fazama humanističkog razvoja kod nas takav se patriotizam iskazuje na razne načine. Već Janus Pannonius s ponosom spominje svoju Panoniju i svoj »Dunav zavičajni«¹⁹, a Juraj Šižgorić znade i granice svoje Ilirije, jer je ona omeđena sa sjevera Mađarskom, sa zapada Furlanijom, s istoka Crvenim morem, a s juga Albanijom. Kad Vinko Pribojević iznosi gdje se sve prostiru Slaveni, on zna da su to Rusi, Poljaci, Česi, a kad ističe slavenstvo Istre za kojom bez práva gramze Talijani, kad stotinu godina nakon mletačkog osvajanja Dalmacije donosi priču o Čehu, Lehu i Mehu kao praocima Slavena, onda on svakako izražava »osnovno raspoloženje čitavog niza svojih suvremenika humanista, koje spominje u svom spisu.«²⁰ Dakle, građanska je svijest u ovog Hvaranina daleko prerasla granice komune.

Ali u isto vrijeme taj humanistički zanos za svim elementima etničke pripadnosti, nacionalnog bića, teče usporedo i postupno s njegovanjem duha internacionalizma. Na taj su duh utjecali i neki vanjski oblici života, kao što je na primjer otvorenost hrvatskih primorskih komuna u prihvaćanju mnogih učenih putnika i litalica, učitelja i liječnika, ili pak u emitiranju domaćega obrazovanog viška u tuđe zemlje diljem Europe. A već i takva fizička razmjena ljudi pogodovala je osjećaju da je cijeli svijet jedna domovina. U pjesmi »Slava Panonije« Ivan Česmički je sretan što se njegova Panonija uključuje u tu sveopću ljudsku zajednicu.²¹ Svijest da u tu opću duhovnu riznicu može nešto dati i njegova sredina, iz

ražava Ludovik Paskalić kad Klementa Ranjinu potiče na pjevanje kako bi i »italska zemlja čula ilirske glasove«. ²² A kad Marko Marulić prevodi »Hrvatsku kroniku« na latinski jezik i pri tome ističe kako to djelo »zaci-jelo zaslužuje da bude objavljeno i da ga upoznaju . . . i Latini kako bi se povodili za dobrim primjerima« ²³, onda je tu još jače izražena spoznaja kako se u europsku kulturnu zajednicu ravnopravno uključuje i njegov narod prinoseći svoje vlastite vrijednosti.

Ipak, jedna je duhovna komponenta hrvatskih humanista, iz čisto praktičnih razloga, imala najveću težnju da se inkorporira u univerzalnu europsku misao; tu su hrvatski humanisti obavili najveći napor, a naj-manje su praktično postigli. To je antiturska tematika, koju su učeni Hrvati uzalud nastojali učiniti općim problemom i zajedničkom europskom preokupacijom. Na tom se poslu isticalo i iscrpljivalo nekoliko ge-neracija hrvatskih humanista — od Nikole Modruškog do Antuna Vran-čića. Obuzet svojim vlastitim i uskim problemima, razdrman političkim i vjerskim borbama i razmiricama, ponekad i samozadovoljan vlastitim dosegom, zapadnoeuropski svijet je desetljećima sve vapaje koji su stiza-li iz hrvatskih krajeva, ma koliko oni bili urgentni, shvaćao kao manje vrijednu i marginalnu pojavu. I sam Erazmo Rotterdamski, zaokupljen apsurdnom europskom situacijom međusobnih trvenja koja vode beziz-lazju i samouništenju, relativno je kasno shvatio vrlo blisku opasnost koja tako razjedinjenoj Europi prijeti od turskih nadiranja.

Upravo svojim govorima i poslanicama protiv Turaka, upućenim pa-pi i europskim vladarima, istaknuti pojedinci hrvatskih humanističkih sredina i krugova ponajbolje su izlazili iz užih komunalnih i zavičajnih granica, pridonoseći time da se opći europski duh obogati osebnim vrednotama i spoznajama. Da ne spominjemo brojne sastavljače takvih molbi i vapaja, ali i traktata te psihosocioloških analiza, sigurno je da su »govori protiv Turaka« postali po nekim osobitostima i literarni specifi-kum hrvatskih humanista. Imaju oni nešto zajedničko bez obzira na op-ća retorička mjesta te bez obzira jesu li ih pisali ljudi koji su živjeli u europskim središtima ili u skromnim domaćim sredinama. ²⁴ U svakom slučaju svima im je zajedničko to da žele otvoriti oči europskim moguć-nicima kako bi shvatili težinu situacije koja i njima prijeti. Zato Trankvil Andreis (Tranquillus Andronicus) ne piše samo molbe nego i opomene, kao što je njegov spis »Ad optimates Polonos admonitio« (1545), da bi svratio pozornost na opću i blisku nesreću. Dapače, da bi bio što suges-tivniji, ali i realniji, on u nekim svojim prikazima turske opasnosti daje

detaljnu analizu psihe turskog vojnika i turske vojske, koja svojom samodisciplinom, vjerskim fanatizmom i ratničkim mentalitetom ima sve prednosti pred plaćeničkim i manje brojnim četama europskih država. Možda bi se upravo u tekstovima toga književnog žanra mogla potvrditi misao kako su domaće humanističke sredine njegovale osebujnu duhovnu klimu koja je misaono povezivala sve hrvatske humaniste — i to od domaćih obala do mnogih europskih središta.

Sve bi se to detaljnijim istraživanjima dalo zapaziti i na drugim područjima duhovne djelatnosti hrvatskih humanista. Radi li se na primjer samo o slučajnosti — kad je Marko Marulić, obradovan knjigama Erazma Rotterdamskog, što mu ih je poslao Toma Niger, izrazio svoje oduševljenje učenošću i rječitošću najvećeg humanističkog autoriteta i to upravo godine 1519. kad je negdje u Europi mladi Trogiranin Trankvil Andreis izrekao svoju, među europskim humanistima poznatu i često spominjanu frazu također o rječitosti Erazmova duha koju još nitko prozreo nije («Cernere non licuit facundum pectus Erazmi».²⁵ Ne radi se tu samo o istovremenom poznavanju njegovih tekstova, jer se u to vrijeme Erazmovim djelima služio i Hvaranin Vinko Pribojević, iznoseći njegova zapažanja o Jerolimu Dalmatincu,²⁶ nego i o sličnoj recepciji Erazmovih duhovnih vidika.

Međutim, ponesen idejom o velikoj europskoj intelektualnoj i kulturnoj zajednici, poslije napornih lutanja i profesionalnih službi oratora ili nastavnika, mnogi su hrvatski humanisti na kraju ipak poželjeli vratiti se u rodni kraj. Ako to i nisu mogli ostvariti, onda su o tome barem često sanjali, ne propuštajući i pismeno izraziti tu svoju čežnju. Ludovik Paskalić u svojoj prigodnoj pjesmi o odlasku na Kretu 1539. pozdravlja svoje ilirske šume i brda, sretan što će se jednog dana vratiti u očinske zaljeve.²⁷ Svoja mnogobrojna lutanja po Europi Trankvil Andreis završava pjesmom o nesreći onih što ostare služeći na kraljevskom dvoru te kad se na koncu vratio u rodni Trogir, Antun Vrančić mu iz tuđine zavidi i poručuje: »Ne daj Dalmaciju za cijeli svijet, a Trogir ni za koji ma i najbogatiji grad! Jadna li mene što kasno spoznah slast i mir domovine!«²⁸

Danas kad se s mnogo više sigurnosti i opravdane nade govori o ujedinjenoj Europi i o našem položaju spram tome procesu, no često s nepotrebnom opreznosti i skromnosti, ne bi se smjela zanemariti već davno ostvarena integracija Hrvata s europskim duhovnim vrednotama. S obzirom na ozbiljne aktualne težnje da se glavne vrijednosti tog procesa svode na gospodarska pitanja, čitanje i istraživanje bogate baštine hrvat-

skih humanista na tom polju mogu dati znatan prilog realnijem pristupu europskoj integraciji kao složenoj problematici. Udio humanističkih krugova, koji su u svoje vrijeme na neki način uspostavljali psihološku i idejnu ravnotežu, djelujući jednako na osjećaj pripadnosti svom užem zavičaju kao i europskom duhovnom podneblju, svakako nije beznačajan.

BILJEŠKE

¹ Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, knj. II, Zagreb — Novi Sad 1967.

² Npr. u radu Josipa Vončine: Jezik ozaljskoga kruga, Zbornik Slavističke škole, 2, Zagreb 1974, str. 59—71.

³ Humanizam kod Južnih Slavena, Enciklopedija Jugoslavije, sv. 4, Zagreb 1960, str. 287—300.

⁴ Op. cit., str. 289.

⁵ Marin Franičević: Razdoblje renesansne književnosti. Povijest hrvatske književnosti, knj. 3, Zagreb (1974).

⁶ Op. cit., str. 28.

⁷ Povijest hrvatske renesansne književnosti, Zagreb 1983.

⁸ Op. cit., str. 167

⁹ Ib., str. 168.

¹⁰ Vidi o tome N. Kolumbić: Zadarski humanistički krug u okviru samostana Sv. Krševana, 1000 godina samostana Svetog Krševana u Zadru, Zadar (1990), str. 141—150, s navedenom literaturom. Isti rad i u Zadarskoj reviji, XXXIX (1990) 2—3.

¹¹ Objavio ih je Milan Rešetar: Pjesme Ivana Lovre Regina, dubrovačkoga kancelara XV. vijeka. Grada za pov. književnosti hrvatske, 3, 1901, str. 1—43.

¹² Vidi o tome npr. Antun Dabinović: Hrvati u vrijeme Matijaša Korvina, Hrvatsko kolo, 23, str. 50—67.

¹³ Ti međusobni dodiri mogu se vidjeti iz latinskih pjesama Franje Božičevića (objavio ih je Miroslav Marković: Pesme Franja Božičevića Natalisa, Pos. izd. SANU 302, Beograd 1958) kao i iz tekstova latinskog zbornika nastalog početkom 17. st. (objavio N. Kolumbić: Rukopisni trogirski zbornik latinskih pjesama nastalih od kraja XV do početka XVII stoljeća, Mogućnosti XXVII, 1980, 10—11, str. 1089—1106).

¹⁴ Mirko Breyer: Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj, Zagreb 1904, str. 32.

¹⁵ Na latinskom naslov glasi »Deploratio in morte Helii poetae«. Vidi Hrvatski latinisti 1 (Pet stoljeća hrv. knjiž., 2), Zagreb 1969, str. 532—533.

¹⁶ Vicko Adamović: Gragja za povijest dubrovačke pedagogije, 1, Zagreb 1885, str. 30.

¹⁷ Vinko Pribojević: O podrijetlu i zgodama Slavena. Zagreb 1951, str. 190–191.

¹⁸ Hrvatski latinisti, 1, str. 534 i 535.

¹⁹ U pjesmi »Bolovanje u taboru« (De se aegrostante in castris), Hrvatski latinisti 1, str. 182 i 183.

²⁰ Kruno Krstić, op. cit., str. 297.

²¹ Ivan Česmički: Pjesme i epigrama, Zagreb 1951, str. 310 i 311.

²² Hrvatski latinisti 1, str. 592 i 593.

²³ Op. cit., str. 256 i 257.

²⁴ To pitanje načima Vedran Gligo u predgovoru knjige Govori protiv Turaka, Split 1983, str. 18 i dalje na više mjesta.

²⁵ N. Kolumbić: Krvava rijeka. Franjo Trankvil Andreis, Zagreb (1979), 164–165.

²⁶ Vinko Pribojević, ib.

²⁷ Hrvatski latinisti 1, str. 590 i 591.

²⁸ Op. cit., str. 626 i 627.